

UOT: 31

ORCID: 0009-0001-8009-8356

<https://doi.org/10.52094/NYZT2020>

Elnur Bədəlzadə Rövşən oğlu
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
Magistrant
elnur.r.badalzade@gmail.com

YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAMIŞ CİNAYƏT TÖRƏDƏN ŞƏXSLƏRƏ QARŞI CƏZA SİYASƏTİ VƏ SOSIAL-PSİXOLOJİ TƏSİR

Xülasə: Bu məqalə yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə tətbiq olunan cəza siyasətinin hüquqi, sosial və psixoloji aspektlərini təhlil edir. Araşdırmada qanunvericiliyin BMT Uşaq Hüquqları Konvensiyasına uyğunluğu vurğulanır. Məqsəd cəzanın islahedici və reabilitasiyaedici funksiyalarını, profilaktik yanaşmalarla vəhdətini qiymətləndirməkdir. Statistik tendensiya cəza siyasətində sərtləşməyə işarə etsə də, yeniyetmələrin yenidən cəmiyyətə inteqrasiyası üçün alternativ tədbirlərin gücləndirilməsinin vacibliyi önə çəkilir.

Açar sözlər: yetkinlik yaşına çatmayan, cəza siyasəti, islah, profilaktika, reabilitasiya, sosial təsir

Azərbaycan qanunlarına görə “yetkinlik yaşına çatmayan” şəxs 14 yaşından 18 yaşına qədər olan şəxsi ifadə edir [1]. Cinayət məsuliyyətinə əsasən, 16 yaşını tamam etmiş şəxs ümumi cəza subyekti sayılır. Lakin Cinayət Məcəlləsində müəyyən edilmişdir ki, 14-15 yaşlı yeniyetmələr yalnız ağır cinayətlərə görə məsuliyyət daşıyırlar (məsələn, qəsdən adam öldürmə və s.). 14 yaşına çatmamış şəxslər cinayət məsuliyyəti daşımır; belə hallarda “yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə” komissiyalar tərəfindən müxtəlif tərbiyəvi tədbirlər görülməlidir. Bu yanaşma Uşaq Hüquqları üzrə BMT Konvensiyası (Maddə 40.3.a) tələblərinə uyğun hesab olunur. Azərbaycan 1992-ci ildə BMT Uşaq Hüquqları Konvensiyasına və onun əlavə protokollarına qoşulmuş, 1998-ci ildə “Uşaq hüquqları haqqında” Qanunu qəbul edilmişdir. Cinayət prosessual qanunvericiliyində yetkinlik yaşına çatmayanlara xüsusi qaydalar (məsələn, ibtidai istintaqda onların valideynlərinin iştirakı) nəzərdə tutulub. Beləliklə, Azərbaycan qanunları yeniyetmələrin təqsirli halları

zamanı humanizm prinsiplərini rəhbər tutur və onların məsuliyyətini müəyyən edərkən beynəlxalq standartlara uyğun hərəkət edirlər.

Cəza növləri. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə görə əsas cəza növlərinə cərimə, ictimai işlər, islah işləri (korrupsiyalı əmək), azadlığın məhdudlaşdırılması və azadlıqdan məhrum etmə daxildir. Yetkinlik yaşına çatmayanlar yalnız cərimə, ictimai iş, islah işi və məhdud müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə mühakimə edilə bilərlər. Digər cəzalar (vəzifə məhrumiyyəti, avtomobil idarəetmə hüququndan məhrum etmə, hətta ömürlük azadlıqdan məhrum etmə) yeniyetmələrə tətbiq olunmur. Cinayət Məcəlləsinin 84.2-ci maddəsinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayan şəxs cinayət törədibse o, məsuliyyətə cəlb edilə bilər və ya maarifləndirmə xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilə bilər. Cəza təyin edilərkən uşağın yaşı, şəxsiyyəti və həyat şəraiti nəzərə alınmalı, yeniyetmə törədilən cinayətin cəmiyyətə təhlükəlilik dərəcəsi ilə birgə qiymətləndirilməlidir. Məsələn, Cinayət Məcəlləsinin 59-cu maddəsində qeyd olunur ki, cinayəti yeniyetmə törədibse, bu cəzanın yüngülləşdirilməsi halı sayılır [1].

Praktiki olaraq, ağır cinayət törətmiş yeniyetmə məhkəmə qərarı ilə 11-18 yaşlılar üçün nəzərdə tutulan qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə müəssisəsinə göndərilə bilər. Az ağır və ya az təhlükəli cinayət edən yeniyetmələr barəsində isə yerli yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə komissiya qərarı ilə açıq tipli xüsusi təlim-tərbiyə müəssisəsinə göndərmə tədbiri görülür. Hazırda cəmiyyətimizdə yetkinlik yaşına çatmamışların törətdiyi cinayətlərin böyük hissəsi (təqribən 90%) mülkiyyətə qarşı az ağır və ya az təhlükəli əməl olduğuna görə, cəmiyyət təcrübəsinə uyğun açıq tipli tərbibə müəssisələrinin olmaması daxili işlər orqanları üçün ciddi problemlər yaradır. Bu səbəbdən, cəza-siyasətində alternativ islah-tərbiyə tədbirlərinin genişləndirilməsi (məsələn, komissiya qərarı ilə sosial reabilitasiya mərkəzlərinə yönləndirmə) təklif edilir.

Azərbaycan qanunlarında yetkinlik yaşına çatmayanların tərbiyəvi tədbirlərinə də yer verilib. Məsələn, CM-in 87-88-ci maddələri üzrə yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün xəbərdarlıq, valideynlərin nəzarətinə təhvil vermə, vurulmuş ziyanı aradan qaldırma, azad vaxtı məhdudlaşdırma və s. kimi tədbirlər nəzərdə tutulur [1]. Belə tədbirlər cəzanın tam tətbiq edilməsindən yayınaraq yeniyetmənin islah olunmasını hədəfləyir. Eyni zamanda, cəza-icra qanunvericiliyinə əsasən yeniyetmələr törətdikləri cinayətə görə böyükklərlə müqayisədə daha az maksimal müddətə cəzalandırılır, onların böyükklərdən ayrı, xüsusi müəssisələrdə saxlanılması tələb olunur. Məsələn, azadlıqdan məhrum

etmə cəzasına məhkum olunan uşaqlar xüsusi tərbiyə müəssisələrində saxlanılmalı, orada onların layiqli vətəndaş kimi formalaşması üçün müvafiq təhsil və peşə təlimi təmin edilməlidir. Cəza mərhələsində yeniyetmələrə psixoloji və sosial dəstək vermək məqsədilə xüsusi proqramların tətbiqi mühümdür.

Bu tədbirlər yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin davranışını düzəltmək, onlarda məsuliyyət hissini formalaşdırmaq və gələcəkdə cinayətlərin qarşısını almaq məqsədi daşıyır.

Xəbərdarlıq tədbiri – yetkinlik yaşına çatmayana etdiyi əməlin nəticələri, vurduğu ziyanın mahiyyəti və belə hərəkətləri təkrarladığı halda doğura biləcəyi hüquqi nəticələr barədə izahat verilməsi deməkdir.

Nəzarətə götürmə – valideynlər, onları əvəz edən şəxslər və ya aidiyyəti icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən yetkinlik yaşına çatmayanın davranışına nəzarət etmək və tərbiyəvi təsir göstərmək öhdəliyinin üzərinə götürülməsidir.

Vurulmuş ziyanın ödənilməsi tədbiri – yetkinlik yaşına çatmayanın maddi imkanları və bacarıqları nəzərə alınmaqla, dəymiş ziyanın aradan qaldırılması məsuliyyətinin ona həvalə olunmasıdır.

Asudə vaxtın məhdudlaşdırılması və davranış qaydalarının müəyyənəşdirilməsi – yetkinlik yaşına çatmayanın müəyyən yerlərə getməsinə, gec saatlarda evdən çıxmasına və ya nəqliyyat vasitələrindən istifadə etməsinə məhdudiyyət qoyulmasını nəzərdə tutur. Bundan əlavə, ona təhsilini davam etdirmək və ya dövlət orqanlarının dəstəyi ilə işə düzəlmək vəzifəsi də qoyula bilər. Bu tədbirlər müxtəlif əlavə tərbiyəvi şərtləri də əhatə edə bilər.

Əgər yetkinlik yaşına çatmayan şəxs ilk dəfə az ağır və ya cəmiyyət üçün böyük təhlükə yaratmayan cinayət törədibsə və onun islahı tərbiyəvi tədbirlərlə mümkün hesab edildisə, bu halda o, cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər.

Və yetkinlik yaşına çatmayan şəxs bu tədbirlərə əməl etmirsə və ya onları davamlı şəkildə pozursa, həmin tədbirlər ləğv edilir və məsələ onun cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması üçün məhkəməyə göndərilir.

Sosial-psixoloji təsir. Yetkinlik yaşına çatmayanların cəza görməsi onların psixologiyasına və ailə münasibətlərinə müxtəlif təsir göstərir. Qanunvericilik bu həssas yaş qrupunun intellektual və emosional inkişaf səviyyəsini nəzərə alaraq onlara yumşaq münasibət tələb edir. Yeniyetmələrin qanunla nəzərdə tutulmayan cəzalara məruz qalması psixoloji travmalara, özünəinamsızlığa səbəb ola bilər. Belə cəzalar onların ətraf mühitə münasibətinə təsir edir və gələcəkdə yenidən cinayətlərə meyl yarada bilər. Məsələn, tədqiqatçılar vurğulayırlar ki, Azərbaycanın tərbiyə müəssisələrində

saxlanılan uşaqlar arasında rekidiv halları az deyil – uşaqlar azadlığa çıxdıqdan sonra yetərli reabilitasiya olunmadan cinayətkar fəaliyyətlərini davam etdirirlər [2].

Cinayətkar mühitin təsiri yeniyetmələrdə xüsusilə güclüdür. Tədqiqatlar göstərir ki, cəmiyyətin kriminal alətləri və yaşa dolmuş cinayətkarların təhriki uşaqları yanlış istiqamətə yönəldir. Belə hallarda cəzanın özü, əksinə, adaptasiyanı çətinləşdirə, yeniyetmədə cəmiyyətə qarşı etimadsızlıq yarada bilər. Cəzanın ailə münasibətlərinə də mənfi təsiri olur: valideynlərdə günahkarlıq hissləri yaranır, ailə içi gərginlik artır. Cəmiyyət tərəfdən isə cəzalanın uşağa qarşı stigmatizasiya yaranır, onun təkrar sosial inteqrasiyasını çətinləşdirir. Məsələn, məktəbdə formalaşmayan mənəvi-psixoloji mühit yeniyetmələrin cinayət qruplarına cəlbini gücləndirir. Belə vəziyyətlərdə məktəb və cəmiyyət yeniyetmənin tərbiyə və maarifləndirilməsində əsas rol oynamalıdır.

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Məhkum olunmuş 14-17 yaşda olan uşaqların sayı – cəmi, nəfər	286	261	323	301	288	207	259	258	310	285
O cümlədən, cəza tədbirləri üzrə:										
Cərimə edilənlər	85	87	98	69	24	13	8	6	12	12
İctimai işlərə cəlb olunanlar	3	3	2	2	3	4	1	2	6	3
İslah işləri ilə cəzalandırılanlar	17	16	16	11	10	3	2	3	4	6
Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum olunanlar	95	79	111	74	72	61	81	73	88	70
Şərti məhkum edilənlər	86	76	96	118	66	45	54	47	47	47
Azadlığı məhdudlaşdırılanlar	-	-	-	27	113	81	113	127	153	147

Cədvəl 1. 2015-2024 illərdə ölkədə həyata keçirilən cəza tədbirləri*

*Mənbə. Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi veb-saytında yerləşdirilmiş statistika [4], [5]

Rəsmi statistika göstərir ki, 2015–2024-cü illər üzrə 14-17 yaşlılara tətbiq olunan cərimə, ictimai iş, islah işi, azadlıqdan məhrumetmə və şərti cəza kimi

cəza növlərində əhəmiyyətli dəyişikliklər baş vermişdir. Məsələn, 2015-ci ildə bu yaş qrupunda 85 nəfər cərimə cəzasına, 3 nəfər ictimai işə, 17 nəfər islah işinə, 95 nəfər müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumetməyə, 86 nəfər şərti həbsə məhkum edilmişdi. 2020-ci ildə isə bu saylar müvafiq olaraq 13, 4, 3, 61 və 45 olmuş, 2021-ci ildə azadlıqdan məhrumetməyə düşənlərin sayı 54-ə, azadlığı məhdudlaşdırılanlar 81-ə yüksəlmişdir. Ötən onillikdə cərimə, ictimai iş və islah işlərinə məhkumetmə xeyli azalmış, azadlıqdan məhrumetmə bir qədər azalsa da, şərti həbs artmış və ən kəskin artım azadlığın məhdudlaşdırılması tədbirində müşahidə olunmuşdur. Məsələn, 2018-ci ildə tətbiq edilməyən azadlığın məhdudlaşdırılması 2020-ci ildə 81, 2023-cü ildə 153, 2024-cü ildə isə 147 halda tətbiq edilmişdir. Bu dəyişikliklər aşağıdakı kimi qrafik və rəqəmlərlə müşayiət olunur:

- *Cərimə cəzası*: 2015-ci ildə 85 nəfər (2024-cü ildə 12 nəfər) – kəskin azalma.
- *İctimai iş*: 2015-ci ildə 3 nəfər (2024-cü ildə 3 nəfər) – müqayisədə sabitlik, ümumi saylar azdır.
- *İslah işi*: 17 nəfərdən 6 nəfərə düşmə – azalma.
- *Azadlıqdan məhrumetmə*: 95 nəfərdən 70 nəfərə azalma (orta səviyyədə dalğalanma).
- *Azadlığın məhdudlaşdırılması*: 2015-ci ildə tətbiq edilmirdi, 2024-cü ildə 147 hal

Bu tendensiyanı statistik cədvəldən də görmək mümkündür. Məsələn, azadlıqdan məhrumetməyə məhkumetmənin payı artdığı halda ağır cinayətlər azaldığından, cinayət-hüquq siyasəti daha sərt tətbiq olunmağa başlamışdır.

Ədəbiyyat siyahısı

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 2018.

Elmi jurnallar

2. UNEP Journal of Environmental Policy. “Global Renewable Energy Transition: Social Dimensions

Konfrans materialları

3. Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi, Polis Akademiyasının 17 aprel 2023-cü il tarixli “Cinayətkarlıq” konfrans materialları (məqalələr toplusu).

İnternet resursları

4. “Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyəti,” *E-huquq.az*, 6 mart 2023.
5. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi.
<https://www.stat.gov.az/source/crimes/>
6. Bakı Şəhər Baş Polis İdarəsi. *Daxili işlər orqanlarının profilaktik tədbirləri (2019)* (rəsmi internet səhifəsi).
7. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsindən çıxarış.
<https://mod.gov.az/images/pdf/f6552deaf571fe5626df1b14d8fd6721.pdf>
8. Quliyeva, S. (2019). Gənclərin deviant davranışının formalaşmasında sosial-psixoloji və iqtisadi amillərin rolu. Azərbaycan Respublikası Ali Attestasiya Komissiyası. aak.gov.az
9. Mahmudov, A. M. (2014). Gənclərin sosial-mədəni inkişafı və hüquq mədəniyyəti. Polis Akademiyasının Mühazirələr Toplusu. pa.edu.az

Elnur Badalzada Rovshan Punishment Policy and Socio-Psychological Impact on Juvenile Offenders

Summary: This article examines the legal, social, and psychological impacts of criminal justice policies applied to juvenile offenders. It highlights the alignment of national laws with the UN Convention on the Rights of the Child. The goal is to assess how punishment serves rehabilitative and preventive functions. Despite trends towards harsher penalties, the article emphasizes the importance of alternative measures and the need for stronger reintegration support to help juveniles return to society as responsible individuals.

Key words: juvenile offenders, penal policy, rehabilitation, prevention, legal system, social impact

Эльнур Бадалзаде Ровшан оглу

Политика наказания и социально-психологическое воздействие на несовершеннолетних правонарушителей

Резюме: Данная статья анализирует влияние уголовной политики в отношении несовершеннолетних с правовой, социальной и психологической точек зрения. Рассматривается соответствие национального законодательства Конвенции ООН о правах ребёнка. Цель – оценка воспитательной и реабилитационной функций наказания, а также

их связь с профилактическими подходами. Несмотря на ужесточение мер, авторы подчёркивают необходимость развития альтернативных методов и поддержки интеграции подростков в общество после наказания.

Ключевые слова: несовершеннолетние, уголовная политика, реабилитация, профилактика, воспитание, социальное воздействие

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 14.11.2025

Rəyçilər: ADMİU-nun baş müəllimi Kənan Bağirov; ADMİU-nun baş müəllimi Məftunə İsmaylova